

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на Кремена Диаш, редовен докторант към катедра „Нова и съвременна история“

при Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“

на тема:

„Еволюция на съпротивата и опозиционните движения срещу военната диктатура в Бразилия (1964–1985 г.)“

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

по научно направление 2.2. История и археология

Докторската дисертация на Кремена Диаш е фокусирана върху една от най-сложните и противоречиви теми в съвременната история на Латинска Америка. Бразилската военна диктатура е изследвана през различни призми, но прякото разглеждане на развитието на съпротивата срещу нея е сравнително рядко. Още изборът на темата показва сериозна изследователска амбиция, тъй като проблематиката изисква работа с обемен архивен материал, задълбочено познаване на бразилската историография и чувствителност към сложните взаимоотношения между власт, общество и култура.

Темата е изключително актуална. В условията на съвременни политически поляризации и дебати относно наследството на авторитарните режими, изследването на механизмите на съпротива, на ролята на интелигенцията, студентските движения и гражданското общество придобива особена значимост. В българската историография подобно цялостна разработка върху бразилската диктатура досега липсва, което придава на труда безспорен приносен характер.

Дисертацията е с обем от 402 страници и включва увод, въведение с историографски обзор, три основни глави, заключение, приложения и обширна библиография. Структурата е логически издържана и следва ясна хронологична периодизация (1964–1968 г.; 1968–1977 г.; 1977–1985 г.), която отговаря на вътрешната динамика на режима.

Методологията е интердисциплинарна и включва историко-аналитичен метод, сравнителен анализ, дискурс анализ и културно-исторически подходи. Особено силна страна на труда е изворовата база. В нея са използвани архивни материали от бразилски институции, документи на Националната комисия по истината, периодичен печат. Един от най-впечатляващите елементи на изследването са проведените интервюта с участници в събитията. Устната история винаги добавя личен и емоционален елемент на изследването, което е изключително важно за правилното разбиране на случилото се.

Изследването започва с едно много сериозно въведение. То е с обем от 36 страници, което може да изглежда много при традиционен обем на дисертационния труд, но в този случай е напълно съразмерно. Смятам, че тази въвеждаща част е изключително ценна и не нарушава цялостната структура на изследване. Въведението е разпределено в две части. Първата представя общото положение в Латинска Америка от Голямата депресия до началото на 60-те години, а втората е посветена на бразилската история в същия период. Безспорно тази част от изследването дава нужната рамка за пълното разбиране на процесите, които протичат в бразилската политика и общество в основния изследван период. Много голямо значение има оценката на външното влияние за развитието на лявото движение, която се вижда на с. 17. Особено внимание е отделено на популизма като специфичен латиноамерикански феномен. Анализът на варгизма в Бразилия и сродните режими показва двойствения им характер – социална мобилизация и интеграция на маргинализирани групи, съчетани с централизирана и авторитарна власт. Кризата на популизма през 50-те години, съчетана с икономически спад и социална поляризация, подготвя почвата за намесата на армията.

Съществен акцент е поставен върху Студената война и Доктрината за национална сигурност като идеологическа и институционална основа на бъдещите военни режими. Авторката убедително демонстрира как концепцията за „вътрешния враг“ трансформира държавата в инструмент за системна репресия и легитимира суспендирането на демократични механизми. Американското влияние е разгледано не едностранчиво, а като част от по-сложна мрежа от местни елитни интереси и геополитически стратегии.

Първа глава е с впечатляващ обем от 116 страници. Текстът представя периода от политическата криза 1963–1964 г. до издаването на Институционален акт № 5 през декември 1968 г. и представлява концептуалната основа на изследването. Авторката анализира преврата не като изолиран военен акт, а като резултат от дълбока институционална криза, социална поляризация и геополитически натиск. Подчертава се ролята на антикомунистическата мобилизация и на страха от радикални реформи, както и на външния фактор в контекста на Студената война.

Началото на текста е посветено на нарастващото вътрешно напрежение в обществото. Представя се ясно значението на “Бунта на сержантите”, с. 54., радикализацията на работниците. Много е ценен медийният анализ, който демонстрира дълбокото обществено противопоставяне. Хубаво е представена и еволюцията на американската позиция, като тя е разработена върху документи от класическата колекция посветена на Документите на американската външна политика.

Силна страна на главата е анализът на институционалната трансформация след 1964 г. Режимът е представен като целенасочен проект за преструктуриране на обществото, насочен към елиминиране на реформаторския елит и неутрализиране на потенциалната социална алтернатива.

Разделът за институционалните и икономическите промени показва, че диктатурата не се ограничава до репресивна функция, а предприема структурни реформи, насочени към технократична модернизация и укрепване на капиталовата концентрация. Особено показателен е анализът на образователната реорганизация и ограничаването на университетската автономия, целящи деполитизация на интелигенцията и формиране на лоялен технократичен елит. Третият акцент е върху ранните форми на съпротива. Авторката проследява развитието на студентските движения, работническите стачки и културната опозиция като взаимосвързани прояви на обществено недоволство. 1968 г. е представена като апогей на обществената мобилизация – година на синхронизация между интелектуален, социален и въоръжен отпор. В същото време тя е интерпретирана като преломен момент: издаването на Институционален акт №5 бележи прехода към системна репресия и началото на „оловните години“.

Аналитичното предимство на текста е в балансираното съчетаване на политическа, социална и културна перспектива. Диктатурата е разгледана като проект за авторитарна модернизация. Репресията е разгледана не само като потискане, а и като фактор, който ускорява консолидацията на опозиционната идентичност.

В заключение, страниците 50–166 изграждат убедителна интерпретация на ранния период на режима. Представено е институционалното консолидиране на властта и формирането на организирана съпротива. Главата успешно демонстрира, че още в първите години след преврата са заложили както механизмите на дългосрочната авторитарна стабилност, така и моралните и политическите основания за бъдещото ѝ оспорване.

Втората глава разглежда най-тежкия и репресивен етап от бразилската военна диктатура. Той започва след издаването на Институционален акт № 5 през декември 1968 г. Този период е определен като време на институционализиран терор, системна

цензура и почти пълно унищожаване на легалната опозиция. Авторката проследява процеса на изграждане на репресивния апарат като целенасочена държавна стратегия, легитимирана чрез реториката за „национална сигурност“ и борба с „вътрешния враг“.

В първия раздел е анализирано консолидирането на силовите структури и превръщането на извънредните мерки в постоянен управленски механизъм. Репресиите срещу студенти, интелектуалци, синдикалисти и въоръжени групи са представени не като спорадични действия, а като структурен елемент на режима. В този контекст 1968 г. е интерпретирана като повратна точка, след която публичната опозиция е изтласкана в нелегалност. Много важен елемент тук е ясно показаната връзка със световните процеси в този момент с. 166. Изключително ценна е частта посветена на преките репресии и сравнението с механизмите в други държави от региона с. 179-182.

Втората част на главата е посветена на т.нар. „бразилско икономическо чудо“ (1969–1974 г.). Авторката разглежда икономическия растеж като двойствен феномен, който от една страна показва впечатляващи макроикономически показатели и ускорена индустриализация, от друга довежда до задълбочаване на социалното неравенство, замразяване на реалните заплати и концентрация на доходи в полза на едрия капитал с. 186. Показано е, че икономическият възход е силно зависим от външно финансиране и международната конюнктура, а петролната криза от 1973 г. разкрива структурната уязвимост на модела. Така икономическите успехи се оказват политически недостатъчни за трайно легитимиране на режима.

Третият раздел анализира еволюцията на съпротивата. Засилените репресии водят до радикализация на част от опозицията и до разрастване на градското партизанско движение, включително дейността на Националния освободителен алианс. Въпреки мащабните удари срещу въоръжените организации, авторката подчертава, че репресиите не унищожават напълно опозиционната енергия. Интересна е наблюдаваната трансформация през втората половина на 70-те години. Тогава се наблюдава възраждане на граждански и университетски движения, което подготвя основата за последващото политическо отваряне.

В аналитичен план главата впечатлява със способността да свърже репресивната политика и икономическата модернизация в един общ модел на авторитарно развитие. Силна страна е показването на вътрешното противоречие на режима: икономическият растеж, постигнат чрез ограничаване на социалните права. Този процес постепенно ерозира собствената му легитимност. Авторката успешно демонстрира, че „оловните години“ не са само период на страх и парализа, а и фаза на трансформация на съпротивата от открита конфронтация към по-дълбоки социални и културни форми на натиск. Много приносна и ценна е частта посветена

на културата движението на „тропикализма“ и конкретно музиката и киното с. 248 – 256.

В заключение, втората глава предлага задълбочен анализ на апогея на диктатурата, като убедително доказва, че именно в условията на най-силен авторитарен контрол се формират предпоставките за бъдещото отслабване на режима.

Третата глава изследва финалния етап от съществуването на военния режим и периода на постепенна либерализация, вътрешни противоречия и окончателен разпад на диктатурата. Авторката разглежда този процес не като внезапен политически обрат, а като резултат от дългосрочна ерозия на легитимността, предизвикана от икономическата криза, социалното недоволство и нарастващия международен натиск.

Първият раздел анализира управлението на генерал Ернесто Гайзел и концепцията за „контролирано политическо отваряне“. Подчертано е, че либерализацията не произтича от внезапна демократична трансформация на режима, а от стратегическо осъзнаване на неговите структурни ограничения. Военният елит се стреми да управлява процеса на преход така, че да минимизира рисковете за собствената си позиция и да избегне революционен сценарий. Тук ясно се откроява напрежението между авторитарната инерция и необходимостта от институционални реформи.

Вторият акцент е върху задълбочаващата се икономическа криза. След края на „икономическото чудо“ Бразилия се изправя пред висока инфлация, нарастващ външен дълг и спад в реалните доходи. Икономическите трудности подкопават социалната база на режима и възпроизвеждат парадоксална историческа ситуация. Събитията много наподобяват кризата от началото на 60-те години, която е използвана като аргумент за преврата. Само че в края на 70-те икономическата нестабилност се превръща в фактор за делегитимация на самата диктатура. Авторката убедително демонстрира, че икономическите показатели вече не могат да компенсират липсата на политическа представителност и социална справедливост с.

Особено внимание е отделено на възраждането на опозицията. Работническите стачки, университетските движения, новите граждански организации и културните инициативи формират широка коалиция в защита на демокрацията. Съпротивата постепенно се институционализира и преминава от фрагментирани действия към масово обществено движение, което вече не разчита на въоръжена борба, а на натиск чрез легални и полулегални канали.

Финалният етап на режима е представен като процес на „контролирано отстъпление“, при което военните запазват влияние, но губят способността да диктуват посоката на общественото развитие. Падането на диктатурата през 1985 г. е интерпретирано не като триумф на внезапна революция, а като кулминация на

продължителна социална мобилизация, съчетана с вътрешна институционална трансформация.

В аналитичен план главата се отличава с балансиран подход – избягва както апологетичната интерпретация на „либералните генерали“, така и схематичното обяснение чрез един-единствен фактор. Силна страна е проследяването на връзката между икономическата динамика и политическата легитимност. Убедително е показано, че демократичният преход е резултат от взаимодействието между обществен натиск и вътрешни промени в самия режим.

В заключение, третата глава успешно аргументира тезата, че краят на диктатурата представлява сложен и противоречив процес на трансформация, при който съпротивата се превръща от маргинална сила в носител на новия политически консенсус. Тя логически завършва цялостната концепция на дисертацията, показвайки как дългогодишната борба срещу авторитаризма се институционализира в демократичен преход.

Третата глава разглежда процеса на политическо отваряне и постепенната делегитимация на режима. Преходът към демокрация е представен като резултат от дългогодишна социална еволюция и взаимодействие между различни обществени актьори.

След множеството положителни страни на дисертационния труд, трябва да спомена и проблемите, които ми правят впечатление. На първо място може да се отбележи известното разфокусиране от основния проблем, а именно опозиционните движения. Тъй като съм запознат с еволюцията на текста, смятам че в последния вариант този проблем е значително преодолян. Все пак се чувства общият поглед към цялостния период на диктатурата и известна липса на основния фокус. От друга страна избраният от докторантката Диаш подход създава една много пълноценна картина на формирането на съпротивата и опозицията, като тя се вмести напълно ясно в общата рамка. В някои части на първата глава се наблюдават известни неточности при оформянето на научния апарат, но те са минимални и не накърняват общото отлично впечатление от работата с литературата.

Сред основните приноси се открояват няколко аспекта. На първо място имаме цялостно изследване на темата в българската историография. Въведен е в научен оборот значителен масив от бразилски архивни материали. Изключително приносен е анализът на културната съпротива като ключов фактор за демократичния преход. Отлично е проследена вътрешната еволюция на опозицията.

В заключение смятам, че дисертационният труд представлява задълбочено, методологически издържано и приносно изследване. Поради изложените причини

предлагам на Кремена Диаш да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“ по научно направление 2.2. История и археология.

14.02.2026 г.

проф. д-р Александър Сивиров